

структурах. Детальне дослідження цього питання, на наш погляд, є важливим завданням теорії державного управління.

Список використаних джерел

1. **Виступ** Президента України Віктора Януковича із щорічним посланням до Верховної Ради України. – Режим доступу : www.president.gov.ua.
2. **Державне управління: теорія і практика** : підручник / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
3. **Енциклопедичний словник з державного управління** / уклад. : Ю. П. Сурмін [та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка [та ін.]. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
4. **Нижник Н. Р.** Системний підхід в організації державного управління: навч. посіб. / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.
5. **Про схвалення** Концепції Державної цільової програми розвитку державної служби на період до 2016 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 черв. 2012 р. № 411-р. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
6. **Програма** економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». – Режим доступу : www.president.gov.ua.

Надійшла до редколегії 18.02.13

УДК 35

Лариса НОВАК-КАЛЯЄВА

Національна академія державного управління
при Президенті України

Львівський регіональний інститут державного управління

ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ВЛАДНІ ІНСТИТУЦІЇ В 70 – 80-х РР. ХХ СТ.

Аналізуються окремі аспекти правозахисного руху в країнах Центральної та Східної Європи в контексті формування міжнародної інфраструктури захисту прав людини та визначення механізмів громадського впливу на владні інституції в умовах тоталітарного режиму, зокрема на прикладі правозахисної громадянської ініціативи «Хартія 77».

Ключові слова: права людини, правозахист, міжнародний правозахисний рух, Хартія 77, режим «нормалізації».

Лариса Новак-Каляєва. Формирование международной инфраструктуры защиты прав человека в странах Центральной и Восточной Европы и ее влияние на властные институты в 70 – 80-х гг. ХХ в.

Анализируются отдельные аспекты правозащитного движения в странах Центральной и Восточной Европы в контексте формирования международной инфраструктуры защиты прав человека и определения механизмов общественного

влияния на властные институты в условиях тоталитарного режима, в частности на примере правозащитной общественной инициативы «Хартія 77».

Ключевые слова: права человека, правозащита, международное правозащитное движение, Хартія 77, режим «нормализации».

Larysa Novak-Kalyaieva. Formation of the international framework to protect human rights in the countries of Central and Eastern Europe and its impact on powerful institutions in 70 - 80 years of the XX century

The certain aspects of the human rights movement in Central and Eastern Europe in the context of the formation of an international framework of human rights protection are analyzed and the mechanisms of public influence on public institutions in the conditions of totalitarian regime, in particular, on the example of human rights civil initiative «Charter 77», which, by means of its activities, expanded perspectives of Helsinki process.

Key words: human rights, rights protection, international human rights movement, Charter 77, the «normalization».

Упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у переважній більшості розвинених країн Європи владні структури формували теорію та практику державного управління на основі сучасних підходів до ідеї прав людини. Традиційні системи державних інституцій, включаючи глобальну, підлягають переоцінці та реформуванню відповідно до їх внеску в реалізацію прав людини. Проблематика активно розроблялась в дослідженнях зарубіжних учених, а саме М. Стірка, Д. Вейгалла, В. Гавела, В. Пречана, С. Ліпсета, М. Новіцького, В. Осятинського, З. Фіалової, С. Алексєєва, Л. Богораз, І. Ширкової та ін. У роботах вітчизняних дослідників, зокрема В. Бакуменка, А. Колодій, Н. Нижник, В. Скуратівського, В. Тертички, В. Цветкова, Л. Шкляра та ін. розглядаються важливі аспекти теми. Водночас механізми громадського впливу на владу щодо захисту прав людини досліджені недостатньо, що обумовлює актуальність теми.

Метою статті є аналіз правозахисного руху в країнах Центральної та Східної Європи в 1970 – 1980 рр. у контексті формування міжнародної інфраструктури захисту прав людини та визначення механізмів громадського впливу на владні інституції в умовах тоталітарного режиму на прикладі Чехословаччини.

Міжнародні правові акти щодо прав людини, прийняті ООН, і Заключний акт Гельсінської наради 1975 р. послужили правовою основою правозахисного руху в країнах Центральної та Східної Європи, які на той час були «країнами радянського диктату». Правозахисні групи та окремі діячі правозахисту отримали привід вимагати від своїх урядів виконання зобов'язань, що випливали з імплементації міжнародних ухвал, зокрема Заключного акта 1975 р., у національні законодавства. Правозахисники проводили суспільний моніторинг: контролювали, як влада поводить себе в галузі людських прав, і протестували в разі їх порушення на рівні національних владних структур та на міжнародному рівні. Оскільки прорадянські режими проводили беззастережні репресії, зокрема проти опозиції, це стало предметом уваги міжнародної громадської думки і згодом, багато в чому завдяки діяльності правозахисників, комуністичні режими

були дискредитовані на міжнародній арені та повалені в ході демократичних революцій кінця 1980-х рр.

У Чехословаччині найбільш дієвим осередком правозахисту стала громадянська ініціатива «Хартія 77». Проголошення у 1977 р. Декларації «Хартії 77» стало для Заходу сенсацією, але сенсацією короткотерміною. «Хартія 77» не відрізнялася ані трагічною самозреченістю Української Гельсінської групи, ані гордовитою радикальністю та політичними амбіціями польської «Солідарності», звертаючи більше уваги на проблеми, пов'язані з вільною культурною та науковою діяльністю, питаннями свободи совісті та задоволення релігійних потреб громадян Чехословаччини, що в умовах репресій було цілком зрозуміло. Зацікавленість міжнародної громадськості «Хартією 77» дуже скоро ослабла, відновлюючись час від часу, зокрема в моменти, коли в Чехословаччині було затримано або засуджено відомого дисидента. Більшість громадських діячів на Заході взагалі не підозрювала, що «Хартія 77» продовжує діяти. Існувало також суперечливе ставлення до мети діяльності організації. Мало хто сприймав факт, що ініціатива діяла переважно у сфері етики. Самі члени не трактували себе як політичну опозицію, тому закордонні громадські діячі часто не вважали, що їм необхідна міжнародна підтримка.

Невелика чисельність та об'єктивно слабкий вплив на розвиток політичної ситуації в країні, тим не менше, не означали, що діяльність «Хартії 77» залишалася поза увагою міжнародних правозахисних організацій. У середині 80-х рр. XX ст. зацікавленість «Хартією 77» зростає. У деяких країнах, зокрема Швеції, завдяки активності В. Пречана громадськість була широко поінформована про ідейні засади та акції «Хартії 77» і підтримувала її. Через Швецію Фонд Сороса фінансував правозахисний рух у Чехословаччині взагалі і «Хартію 77» зокрема. Дж. Сорос у книзі «Сорос про Сороса» зауважував: «Я підтримував дисидентів з «Хартії 77» через шведський фонд з 1980 р. Усього я виділив їм близько 3 млн доларів. Фонд був основним джерелом підтримки для них» [4, с. 150] (тут і далі переклад наш. – Л. Н.-К.). У Норвегії, Данії, Німеччині, Великій Британії та Франції велика кількість людей симпатизувала «Хартії 77». Упродовж кінця 70-х – початку 80-х рр. XX ст. західна преса, радіо і телебачення порівняно мало уваги приділяли чехословацьким подіям і діяльності «Хартії 77», але із середини 1980-х рр. засоби масової інформації почали спеціально збирати інформацію, приділяти увагу чехословацьким подіям, громадським діячам, представникам політичної опозиції та членам «Хартії 77». Західні радіостанції, що працювали на Східну Європу, зокрема «Голос Америки», «Вільна Європа», «Бі-бі-сі» та інші популяризували «Хартію 77» на континенті та серед чехословацького населення, особливо серед тих верств, до яких її документи в письмовій формі майже не доходили.

Відразу після проголошення «Хартії 77» в Парижі був створений Міжнародний Комітет захисту «Хартії 77», до якого увійшли відомі діячі

світової культури. Уже в червні 1977 р. Комітет видав «Білу Книгу» про порушення людських прав у Чехословаччині, яка мала вже на той час досить солідний обсяг. У 1979 р. Комітет встановив «Премію Яна Палаха», якою щороку нагороджував окремих авторів або групи авторів у Чехословаччині за видатні досягнення в галузі незалежної літератури, мистецтва, науки, видавничої або іншої гуманітарної діяльності [6, с. 10 – 11].

Міжнародні правозахисні організації, такі як Міжнародна амністія та Комітет нагляду за правами людини або Гельсінська наглядова група, активно сприяли міжнародному розголосу діяльності «Хартії 77», переслідувань «хартистів». Під час візитів до Чехословаччини діячам цих організацій вдалося встановити безпосередні контакти з речниками «Хартії 77». Завдяки цим контактам чехословацький Комітет захисту несправедливо переслідуваних, співзасновниками якого були В. Гавел і Р. Баттек, увійшов до складу Міжнародної федерації захисту прав людини.

«Хартію 77» підтримувала і чехословацька діаспора на Заході. «Фонд Хартії 77» у Швеції, працівники «Палах Пресс» в Лондоні, видавничча «Служба Івана Медка» у Відні, видавництво Шкворецьких в Торонто поширювали документи «Хартії 77», передавали повідомлення про неї засобом масової інформації. Великий вплив на читачів у Чехословаччині мали видання, що виходили за кордоном, такі як паризькі «Свідчення» і римські «Студії» та «Газета», де публікувалися матеріали, заборонені в Чехословаччині, тексти документів стосовно проблем захисту прав людини, які подавали неупереджену інформацію про стан проблем захисту прав людини, про діяльність опозиції в цілому. Об'єктивні свідчення поширювалися в Чехословаччині та за її кордонами. Із «Хартією 77» співпрацювали часописи, які видавали чехословацькі політичні партії в еміграції. Наприклад, соціал-демократичне видання «Народне право» та народно-соціалістичне «Чеське слово», які надавали «Хартії 77» моральну підтримку, хоча і критикували її керівників, зокрема за зайву складність теоретичної бази, ізольованість, вузький спектр проблем, до яких вона долучалася. Моральну підтримку надавала «Хартії 77» і американська Рада вільної Чехословаччини, до якої входили емігранти докомуністичного періоду [9, с. 330].

Діяльність «Хартії 77» стала значним стимулом розвитку незалежної науки та культури. У Чехословаччині почали активно виникати нові осередки друку та поширення текстів «самвидаву». Увагу закордонних діячів культури та науки все частіше привертала нові твори незалежних чеських та словацьких авторів, результати досліджень чехословацьких учених та діячів освіти. На приватні семінари, які члени ініціативи проводили нелегально у власних помешканнях, зокрема в Празі, запрошувались британські, французькі, голландські науковці, професори філософії, політології тощо, які підтримували зі своїми чехословацькими колегами постійні особисті інтелектуальні зв'язки. Завдяки їх співпраці в

університетах європейських країн, США та Канади з'явилися осередки «Фонду Яна Гуса», завданням якого було збирати кошти на підтримку незалежної літературної та наукової діяльності в Чехословаччині. У деяких вищих навчальних закладах, зокрема в Університеті Торонто, в Гарвардському університеті виникли архіви документів «Хартії 77». Навколо них створювались осередки симпатиків, які переправляли до Чехословаччини книги, журнали, і водночас розповсюджували хартистську літературу на Заході. Наукові журнали, наприклад, «Інтернаціональний журнал політики», «Соціологічне дослідження», цілі номери присвячували політологічним, історичним та соціологічним дослідженням чехословацьких учених, опублікованих до цього тільки в чехословацькому «самвидаві». Видавнича Рада Документальних Центрів чеської і словацької незалежної літератури у ФРН, Франції, Австрії та в інших країнах видавала роботи видатних діячів «Хартії 77» та інших незалежних авторів у перекладах іноземними мовами [8, с. 215 – 221].

Сврокомуністичні партії на Заході, так само як і Світова Федерація Профспілок та французька Всезагальна Конфедерація Праці, очолювані в той період комуністами, виявили інтерес і симпатії до «Хартії 77» та піддали критиці режим Г. Гусака за тоталітаризм і насильство, хоча зацікавленість цих організацій чехословацькими проблемами не була тривалою. Натомість Соціалістичний Інтернаціонал та деякі західноєвропейські соціал-демократичні партії: німецька, французька, шведська та австрійська – постійно виявляли інтерес до подій у Чехословаччині і навіть вимагали звільнення жертв репресій, зокрема, голови Комітету захисту несправедливо переслідуваних Рудольфа Баттека, ув'язненого в 1979 р. за звинуваченням у підіривній діяльності проти республіки.

Хоча «Хартія 77» мала дуже малий вплив на політику чехословацького керівництва і на той час не здобула широкої підтримки населення, представники владних структур країн Заходу щораз більше уваги приділяли її діяльності. Вони вважали, що заходи «Хартії 77» у справі захисту прав людини є дуже важливими. Правозахисні організації в СРСР та країнах Центральної та Східної Європи своєю активністю в намаганнях привернути увагу світової громадськості до реалій «світової соціалістичної системи», особливо щодо недотримання прав людини, досягли того, що уряди країн Заходу почали у своїй закордонній політиці з особливою увагою ставитись до фактів порушення прав людини в країнах так званої народної демократії, з особливою ретельністю відслідковуючи динаміку подій у кожному конкретному відомому випадку. Заходи «Хартії 77», певною мірою, послаблювали тоталітарний режим, а ті, хто перебував під його тиском, отримали надію на підтримку і послаблення репресій в результаті міжнародного розголосу.

«Хартія 77» стала визнаним фактором міжнародних відносин, з яким чехословацька влада була змушена рахуватись. У приватних розмовах, під час міжнародних зустрічей у столицях східноєвропейських країн за

посередництвом дипломатів представники урядів країн Заходу подавали запити до владних структур комуністичних режимів про переслідуваних та ув'язнених активістів, відомості про долю яких, як правило, надавали документи «Хартії 77» та інших опозиційних угруповань. Такі запити подавалися, зокрема, з приводу долі П. Ула та Е. Кантуркової, заарештованих у 1981 р. в «Справі французького камеону», затриманого органами безпеки (СтБ) з вантажем нелегальної літератури. Вони перебували у в'язниці 1 рік без суду і слідства. Такі визначні особи міжнародного громадсько-політичного життя, як австрійський канцлер Бруно Крайський, колишній канцлер ФРН, голова Соціалістичного Інтернаціоналу Віллі Брандт активно вимагали звільнення політичних в'язнів Чехословаччині. У результаті такого клопотання відбулось послаблення режиму для І. Дінстбіра та В. Бенди, що відбували покарання як активні діячі КЗНП у 1979 – 1983 рр. у в'язниці Гержманіце в Остраві. Австрійський канцлер, крім того, запропонував політичний притулок усім членам ініціативи, які вирішать покинути Чехословаччину і захочуть жити в Австрії. Цією пропозицією скористався у 1982 р. З. Млинарж [3, с. 37].

У другій половині 1980-х рр. уже стало звичним, що західноєвропейські парламентські діячі та високопосадовці, зокрема французький, британський, голландський міністри закордонних справ, президент Франції Франсуа Міттеран, під час візитів до Праги зустрічались з речниками «Хартії 77». Деякі посольства країн Заходу підтримували тісні контакти з членами «Хартії 77», запрошували їх на зустрічі, надавали моральну підтримку. Зокрема, В. Гавела, Я. Шабату, І. Гаєка та В. Кадлеца щороку з 1987 р. запрошували на традиційний червневий «Банкет на подвір'ї» у посольстві США [5, с. 153].

Отже, уособленням правозахисного руху в чеських землях стала вільна громадянська ініціатива «Хартія 77», що була на той момент єдиним осередком опору режимові «нормалізації», який протягом 1970-х – на початку 1980-х рр. панував у країні. Успіхи економічного розвитку Чехословаччини, які хоча й мали кон'юнктурний характер на той період досягли найвищого рівня, активна реалізація урядом соціальних програм, а також постійний ідеологічний тиск, здійснюваний комуністичною партією Чехословаччини в духовному житті, різко знизили громадську активність населення. Опозиційність суспільства середини 1970-х рр. проявлялась майже виключно в діяльності «самвидаву» і андеграунду. Найбільш послідовними в проявах інакомислення залишались представники інтелігенції, особливо творчої та наукової, найбільш авторитетні з яких і були засновниками та першими керівниками «Хартії 77». Колектив речників, які взяли на себе обов'язок виступати публічно від імені всіх, хто підписав Декларацію «Хартії 77», і виконувати повний обсяг поточної роботи, постійно поповнювався найбільш відомими й поважними особами, що сприяло авторитетові ініціативи «Хартія 77» на батьківщині й за кордоном.

Програмні засади громадянської ініціативи стали проявом

екзистенціальної філософії новітнього періоду, в якій проблеми внутрішньої свободи, розуміння істинності та ідентичності людини й народу займали чільне місце. У програмних документах «Хартії 77», у творчій спадщині її діячів були сформульовані підвалини «неполітичної політики», яка закликала людей «до життя в правді», пропонувала прагнути і добиватися відповідності внутрішніх переконань із зовнішніми діями, що в умовах тоталітарного режиму означало виражений нонконформізм. До такої перспективи широкі кола співгромадян кінця 1970-х рр. були явно не готові. Теоретичні підвалини «Хартії 77» сприймалися пересічними громадянами здебільшого як ідеалістичні, чим великою мірою пояснюється її нечисленність. «Хартія 77» була елітарним утворенням, хоча її діяльність була спрямована на більшість населення країни. Проте ця спрямованість була дещо декларативною, з огляду на те що навіть у спрощеному вигляді філософію «Хартії 77» розуміло лише обмежене коло освічених людей. Це підтверджує і критика, якій піддавали «Хартію 77» представники інших опозиційних груп цього періоду.

Водночас в умовах тоталітарного режиму, послідовного ідеологічного тиску і репресій проти інакодумців, проголошення «Хартії 77» було актом громадянської мужності, тим більше, що офіційна комуністична пропаганда намагалась скомпрометувати діячів «Хартії 77» і не залишити можливостей для поширення її ідей і документів серед населення. Проблема обструкції у вітчизняних засобах масової інформації частково вирішувалась завдяки міжнародним зв'язкам і авторитету членів ініціативи на міжнародній арені. Слід зауважити також «столицький» характер осередків «Хартії 77». Особи, які підписом під Декларацією «Хартії 77» висловили свою громадянську позицію, проживали, звичайно, в різних містах країни. Однак головним центром теоретичного та практичного імпульсування був Празький осередок, вплив якого поширювався на чеські землі та Моравію, охоплюючи окремих прихильників у Словаччині. Найбільшим після Праги і довший час єдиним, крім неї, було представництво «хартистів» у Брно. Їх світоглядні позиції та практична діяльність відрізнялися своєрідністю в теорії і радикальністю на практиці. Вони більше уваги приділяли питанням свободи совісті, що, можливо, пояснюється близькістю словацького дисенту, який належав здебільшого до католицького і протестантського (євангелістського) опору. Після виникнення «Хартії 77» опозиційний рух у чеських землях зосередився навколо неї. Під її впливом значно активізувалась діяльність часописів самвидаву. Діяльність «Хартії» стала поштовхом для створення різних ініціатив.

На кінець 1980-х рр. «Хартія 77» перетворилася на значний фактор світової політичної арени. Навіть можна говорити про те, що на певному етапі її зовнішній авторитет і вплив були більш значними, ніж внутрішні. «Хартія 77» розширила перспективи гельсінського процесу, взявши участь у розробці засад побудови об'єднаної демократичної Європи. Однією із заслуг «Хартії 77» можна вважати усвідомлення широкими колами

громадськості на Заході думки, що «інша» (східна) Європа є важливою органічною частиною спільного континенту, розподіл якого є неприродним і розділені частини якого мають багато спільних прагнень. Міжнародні зв'язки «Хартії 77», її діяльність на міжнародних форумах на захист миру, участь в акціях на захист прав людини завдяки зусиллям «хартистів» та багатьох людей, що їм симпатизували у світі, значно збільшили авторитет ініціативи на батьківщині, де репресії правлячого режиму унеможлилювали широкий розголос діяльності «Хартії 77» серед співгромадян.

Діяльність «Хартії 77» досить часто ставала предметом дискусій у міжнародних правозахисних організаціях та на міжнародних форумах, присвячених правозахисній тематиці. У зв'язку з тим, що Чехословаччина не схвалила розділ 41 «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права», що стосувався статусу політ'язнів, існування яких у Чехословаччині заперечував режим Г. Гусака, офіційним шляхом подавати запити щодо недодержання Прагою його постанов західні правозахисники не могли. Чехословаччина також не підписала Протокол № 11 до цього пакту, який стосувався практичного здійснення контролю за додержанням або недодержанням прав людини відповідно до запитів громадян у Комісію ООН з прав людини та інші правозахисні організації, внаслідок цього окремі громадяни Чехословаччини не мали змоги в разі порушення їх прав звертатися безпосередньо в ці правозахисні організації [2, с. 234].

Міжнародний правозахисний рух загалом та Комісія з прав людини ООН зокрема в той період приділяли велику увагу проблемі затвердження та реалізації права кожної людини знати свої права та діяти відповідно до них. Наслідком могло бути визнання права громадян стежити за тим, як влада діє в цій галузі. Таким чином, діяльність «Хартії 77» та інших подібних організацій в країнах радянського блоку могла бути повністю легалізована. У 1981 та 1982 рр. Комісія ООН з прав людини ухвалила резолюцію з цих питань, але, на жаль, до подальшої розробки механізмів реалізації задекларованих прав не дійшло [2, с. 105].

Під час Європейського культурного форуму в Будапешті в жовтні 1985 р. угорські дисиденти приватно організували своєрідну «контрконференцію», на якій за участю діячів культури країн Заходу, чеських дисидентів-емігрантів та угорських дисидентів була проведена дискусія з питань утисків культурної діяльності в країнах радянського блоку. Усім офіційним делегаціям були передані екземпляри публікації «Культура в облозі», виданої в Англії за матеріалами, наданими Фондом «Хартії 77» у Стокгольмі, за участі Міжнародної Гельсінської групи з прав людини. Автори цієї публікації наголошували на неможливості для чеських та словацьких діячів культури вільно писати, творити в умовах тоталітарного режиму внаслідок переслідувань та утисків влади Чехословаччини [9, с. 105].

Коефіцієнт корисної дії таких заходів був занадто малий. Приватні розмови, в тому числі і з правоохоронної тематики, відбувалися за зачиненими дверима. Засоби масової інформації рідко приділяли їм увагу,

тому широка громадськість здебільшого і не підозрювала про перебіг таких розмов. Тим більше їх наслідків не відчувала Чехословацька громада, тому що представники «Хартії 77» не брали участі в заходах світового правозахисного руху. Отже, результати цих приватних акцій для осіб, які постраждали від утисків тоталітарного режиму, були мінімальні.

Тим не менше, члени ініціативи продовжували надавати матеріали на адресу міжнародних форумів, викликаючи дебати, результати яких іноді були відображені в заключних документах, як у 1985 р. на конференціях в Перуджі та Амстердамі. Так звану Празьку Відозву на адресу амстердамської конференції підписали тодішні речники «Хартії 77» Ї. Дінстбір, Е. Кантуркова, П. Шустрова та ще 45 «хартистів» різних політичних та релігійних переконань. У документі вони звернулися до європейської конференції на захист миру з пропозиціями утворення на європейському континенті спільноти вільних та незалежних країн. На думку авторів відозви, Гельсінський процес був магістральним напрямком діяльності, в результаті якого могла б виникнути нова об'єднана демократична Європа. У «Празькій Відозві» були сформульовані вимоги виведення іноземних військ із території всіх європейських держав, об'єднання Німеччини та припинення «надвлади супердержави», розуміння під цим диктат СРСР у Східній Європі [2, с. 208].

Між організаціями опозиційного руху в країнах Центральної та Східної Європи існували тісні взаємозв'язки та взаємовпливи. Дисиденти Польщі, Угорщини, СРСР обмінювались результатами своєї видавничої діяльності. За свідченням польських опозиціонерів, особливою увагою в їх середовищі користувалися статті В. Гавела і матеріали збірки «Про свободу та владу», виданих у чеському самвидаві. У 1978 р. російський правозахисник академік А. Сахаров звернувся з листом до чеських, словацьких та польських активістів правозахисного руху, в якому сформулював свої погляди на можливість спільних акцій та висловив готовність їх координувати [1, с. 217]. Можливість такої співпраці була ускладнена відсутністю регулярної інформації про діяльність сусідів. Певні результати були досягнуті у співпраці чехів, словаків і поляків, які зустрічалися на «Дорозі дружби» в районах чесько-польського кордону. Результатом цих зустрічей стало створення групи «польсько-чехословацька солідарність», яка у 1987 р. почала видавати спочатку польський, а пізніше й чеський «Інформаційний бюлетень польсько-чехословацької (чехословацько-польської) солідарності», організувати спільні акції. У липні 1988 р., незадовго до двадцятої річниці радянської окупації Чехословаччини, відбулася зустріч чеських і польських активістів, які засудили акт радянської агресії і закликали влади країн Варшавського договору дотримуватися права народів на самовизначення, вивести війська з територій інших держав, дотримуватись міжнародних зобов'язань щодо прав людини та громадянських свобод для населення своїх країн [7, с. 119].

Прикладом міжнародної співпраці опозиційних сил було видання у

1986 р. колективної «Відозви» угорських, чеських та польських дисидентів (пізніше до них приєдналися румунські) до тридцятої річниці Угорської революції. У документі автори й ті, хто його підписали, висловили своє схвалення цілей та завдань Угорської революції 1956 р. та підтримали ідею спільної боротьби за плюралізм у політиці і суспільному житті, за демократію і об'єднання Європи на цих засадах. У січні 1988 р. «Хартія 77» видала документ про свою солідарність з румунськими дисидентами, які зазнали репресій з боку власного уряду [5, с. 326]. У лютому 1988 р. було видано спільну відозву, яку підписали громадяни Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Югославії та Радянського Союзу, з вимогами про визволення ув'язнених активістів Руху на захист миру. У березні 1988 р. на адресу чергової конференції ОБСЄ у Відні за ініціативою угорських активістів правозахисного руху було подано документ про необхідність визнання державами, які підписали гельсінські угоди, права громадян на відмову від військової служби за умови існування можливостей альтернативної цивільної служби. Ці вимоги були підтримані широкими колами громадян та громадськими рухами в Угорщині, НДР, Польщі, Радянському Союзі і Чехословаччині, де питання свободи совісті були надзвичайно актуальними, особливо в Словаччині. Протягом 1987 – 1988 рр. відбулося кілька спільних семінарів з питань боротьби за мир та захисту прав людини у Варшаві, Москві, Кракові. У цих зустрічах брали участь активісти з країн Східної і Західної Європи. Чеські діячі спробували організувати такий семінар в Празі в червні 1988 р., але він був заборонений поліцією. Така сама доля спіткала й празький міжнародний Симпозіум «Чехословаччина 88», запланований до сімдесятиріччя утворення чехословацької республіки [5, с. 127 – 130].

Канадський історик Гордон Скіллінг, який упродовж довгого часу досліджував діяльність «Хартії 77», а в 1978 – 1979 рр. виконував певні доручення її речників, зауважував, що її ідеї вітали югославські дисиденти, колишні члени групи, створеної навколо белградського часопису «Праксис» у 1975 р., засуджені за опозиційну діяльність і позбавлені права працювати за фахом. Більшість з них – науковці, викладачі вищих навчальних закладів були змушені викладати і видавати свої дослідження за кордоном. Видатний політичний діяч того часу дисидент Мілован Джілас у розмові зауважив, що «Хартія 77» – «найкращий документ, що вийшов в Східній Європі від початку комуністичного панування з правозахисної тематики» (цит. за [8, с. 128 – 130]). Він також наголосив на відсутності правозахисного руху в Югославії, хоча права людини там порушувались комуністичним режимом, як і в інших країнах радянського блоку. Г. Скіллінг зауважив, що в Загребі під час зустрічі з соціологом Р. Супком, колишнім членом групи «Праксис» та суспільствознавцем Е. Пушічем, ними була висловлена підтримка діяльності «Хартії» та надія на подальші контакти з нею [8].

Найбільшим досягненням співпраці між громадськими діячами зі Сходу і Заходу була спільна декларація «Європейської агенції „Діалог

Схід–Захід“», оприлюднена на конференції ОБСЄ у Відні в березні 1988 р. [9]. У середовищі дисидентів країн Східної Європи декларація викликала гостру дискусію за посередництвом емігрантських кіл в Лондоні і Парижі. Однак її схвалили більше ніж 400 осіб, серед яких були поляки, угорці, німці з НДР, чехи, словаки, громадяни тодішньої Югославії, представники еміграції, окремі громадяни західноєвропейських країн та США. У документі були запропоновані конкретні заходи щодо надання гельсінському процесу оновленого змісту, втілення в життя його основних принципів. У декларації стверджувалось, що мир на європейському континенті може бути настільки тривалим, наскільки він буде демократичним, таким, що гарантує додержання прав людини та громадянських свобод. Метою світової громадськості, на думку авторів, мало стати створення плюралістичної, демократичної та мирної спільноти європейських країн. Для досягнення цієї мети, крім виведення іноземних військ з територій європейських країн, необхідно було, на їх думку, розпустити НАТО і утворити європейський Комітет миру, який би забезпечив право всіх народів на самовизначення і підтвердив, що принципи Гельсінського Заключного акта є нормою міжнародного права.

Друга половина 1980-х рр. стала добою формування передумов кардинальних суспільних змін у Чехословаччині та інших країнах «радянського блоку». Прихід до влади в СРСР М. Горбачова в 1985 р., початок «перебудови» у Радянському Союзі, перемога «нового політичного мислення» на міжнародній арені суттєво вплинули на ситуацію в Європі. З відмовою СРСР від політики диктату й опіки щодо країн-сателітів у Східній та Центральній Європі партійно-бюрократична верхівка цих країн втратила підтримку ззовні. Стагнація виробництва і падіння життєвого рівня населення в цей період вимагали негайного реформування економічної та політичної системи, на яке існуюче керівництво виявилось вже не здатним.

Зміни на міжнародній арені та у внутрішньополітичній ситуації спричинили перелом у настроях населення, його політизацію, відродження громадсько-політичної активності, що втілилось у поширенні опозиційних настроїв і посиленні критики прорадянських режимів. Зросла кількість опозиційних формувань, громадських ініціатив, які виступали проти партійної монополії та шукали шляхів здійснення докорінних демократичних реформ у суспільстві. Суттєво змінилась тактика опозиційних сил, які перейшли до організації масових заходів антитоталітарного спрямування, що вилились у ряд так званих оксамитових революцій і крах біполярного світу. Опозиційні правозахисні осередки відіграли в цих процесах та подіях свою важливу, а подекуди й вирішальну роль.

Список використаних джерел

1. **Алексеева Л. М.** История инакомыслия в СССР. Новейший период. – Вильнюс ; М. : Весть, 1992. – 352 с.
2. **Дженіс М.** Європейське право в галузі прав людини: джерела і

практика застосування : пер. з англ / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредні. – К. : АртЕк, 1997. – 624 с.

3. **Мльнарж З.** Мороз ударил из Кремля / З. Мльнарж. – М. : Аргументы и факты, 1992. – 332 с.

4. **Сорос Дж.** Сорос о Соросе. Опережая перемены : пер. с англ. / Дж. Сорос. – М. : ИНФА, 1996. – 336 с.

5. **Charta 77** ocima soucasniku: Po dvaceti letech / Blanka Cisarovska, Milan Drapala, Vilem Precan, Jiri Vancura. – Brno : Doplněk, 1997. – 331 s.

6. **Kaplan K.** Nekrvava revoluce / K. Kaplan. – Praha : FELT Technika, 1992. – 245 s.

7. **Lorenc A.** Ministerstvo strachu? Neskartovany vzpominky generala Lorence / A. Lorenc. – Praha : Tatrapress, 1992. – 237 s.

8. **Skilling H. G.** Civic Freedom in Central Europe. Voices from Czechoslovakia / H. G. Skilling, P. Wilson. – London : McMillan, 1991. – 580 p.

9. **Skilling H. G.** Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia / H. G. Skilling. – London : Allen & Unwin, 1981. – 630 p.

Надійшла до редколегії 11.05.12

УДК 342.3(477):35(477)

Марія ЧОБАНУ

Національна академія державного управління

при Президентові України

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА

Здійснюється компаративний аналіз ролі інституту президента в організації державної влади в Україні з урахуванням світового досвіду.

Ключові слова: інститут президента, організація державної влади, гілки державної влади, форма державного правління, система стримувань і противаг.

Марія Чобану. Роль інституту президента в организации государственной власти: мировой опыт и Украина

Осуществляется компаративный анализ роли института президента в организации государственной власти в Украине с учетом мирового опыта.

Ключевые слова: институт президента, организация государственной власти, ветви государственной власти, форма государственного правления, система сдержек и противовесов.

Mariya Chobanu. Role of the institute of president in the organization of state authority: world experience and Ukraine

The comparative analysis of the role of institute of President in the organization of state power in Ukraine is given, taking into account international experience.

© Чобану М. В., 2013